

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА – ПАЧЫНАЛЬНІК ДРУКАВАНАЙ УСХОДНЕСЛАВЯНСКАЙ ЗРОКАВАЙ ПАЭТЫКІ (ПАЭЗП)

*Аўтар: Абабурка Мікалай Васільевіч,
прафесар кафедры беларускай мовы*

Кантактная інфармацыя: тэл.: (+375 222) 24-68-16.

Апісанне: У артыкуле разглядаюцца вобразныя, графічныя і сімвалічныя сродкі, выкарыстаныя першадрукаром Францыскам Скарынай для лепшага ўспрымання яго прадмоў, анатацый і саміх перакладаў Бібліі на старабеларускую мову.

Description: *Francisk Skaryna is the founder of the East Slavic printed visual poetry. The article considers the figurative, symbolic, and graphical devices that the first printer Francisk Skaryna used for better perception of his prefaces, annotations and translations of the Bible into the Old Belarusian language.*

Галіна выкарыстання распрацоўкі: Вышэйшая адукацыя.

Асноўныя перевагі распрацоўкі: Звернута асноўная ўвага на графічныя, сімвалічныя асаблівасці выданняў Скарыны ў параўнанні з іншымі старабеларускімі выданнямі.

Адразу значым, што да зрокавай паэзіі адносім найперш акравершы і так званыя фігурныя вершы, хоць такія вучоныя, як В.П. Рагойша, лічаць запіс ці друкаванне вершаваных або праязічных радкоў, што “ствараюць абрысы якой-небудзь фігуры (трохвугольніка, зоркі, ромба і г.д.), ... мае пераважна фармальны характар” [1, с. 206]. Ды і В.У. Ярац адзначае падобную арганізацыю твора “свядома эксперыментальнай” і “як своеасабліваю займальную паэтыку” [2, с. 172]. Аднак, калі падысці да ўсяго гэтага “моўнага штукарства” з сур’ёзнымі эстэтычнымі меркамі, асабліва разглядаючы ў дыялектычным адзінстве праблему формы і зместу, то ўся эстэтычная асалода, якую атрымлівае рэцыпіент яшчэ да ўяўлення зместу, можа адыграць рашаючую ролю ва ўспрыманні не толькі таго ці іншага мікратэксту, але і ўсяго, суцэльнага макратэксту, нават гіпертэксту. Таму ўслед за В.У. Ярацам лічым гэту з’яву займальнай паэтыкай і адносім яе ў пераважнай большасці выпадкаў да лінгвістычнай, візуальнай паэтыкі, якая пры надзвычай таленавітым выкарыстанні можа прыраўноўвацца да жывапіснага мастацтва і вынікаў яго ўздзеяння (тут найперш варта назваць ролю “лесвіцы” У. Маякоўскага ва ўсім дэкламацыйным вершаванні).

Адкрыццё А.А. Турылавым акравершаў Фр. Скарыны дало права даследчыку выказацца наступным чынам: “Вывучэнне гімнаграфічнай творчасці Францыска Скарыны і лёсу яго паэтычнай спадчыны ў славянскіх літаратурах знаходзіцца пакуль у зародковым стане” [3, с. 91]. Тое ж самае можна гаварыць і пра намаганні нашага старажытнага асветніка і першадрукара наконт даступнасці і лёгкасці ўспрымання створаных ім шрыфтоў, пададзенага тэкставага матэрыялу, увогуле пра архітэктоніку разнастайных жанраў як перакладных, так і арыгінальных тэкстаў, асабліва ў Прадмовах і Пасляслоўях. Вядома, сказанае не мае дачынення да энцыклапедычнага даведніка “Францыск Скарына і яго час” (Мінск, 1989), у якім надзвычай дбайна надрукаваныя ўсе прадмовы, пасляслоўі, сказанні першадрукара ўсходняга славянства, асветніка, вучонага і пісьменніка эпохі Адраджэння. Акрамя таго, у названым даведніку апублікавана вялікая колькасць гравюр з Скарынавых выданняў, усе варыянты буквіц (ініцыялаў, загалоўных, пачатковых літар) і, галоўнае, фотаздымкі разгорнутых розных выданняў з выяўным абліччам кампануюкі тэкставага матэрыялу, віртуознага выкарыстання шрыфтоў, розных канфігурацый літар, віньетаў, заставак і інш. (гл. сс. 222, 259, 266, 284, 306, 323, 325, 338, 345-348, 510, 520, 544 і інш.). Праўда, адаптаваныя тэксты Прадмоў і Пасляслоўяў Фр. Скарыны сучаснымі літарамі і знакамі прыпынку, што ўвасобіліся ў правілах, удакладненых у 1957 г., выклікаюць некаторыя недаўменні ці прынцыповыя заўвагі. Напрыклад, ужо з першага Псалтыру, надрукаванага Фр. Скарынам у Празе (1517 г.), відаць пры супастаўленні з адаптаваным варыянтам хоць нязначныя, але ж недахопы: цытаты то ў двукоссі, то без яго; сказы то завельмі складаныя, то надзвычай простыя; месцамі злучнік “а” заменены злучнікам “і”; не ўсе пыталнікі і клічнікі на сваіх месцах, увогуле, калі з першымі можна змірыцца, то апошнія наўрад ці патрэбныя; абзацаванне ў адаптаваным тэксце адвольнае і г.д. А фраза

“А то ся стало накладом Богдана Онкова сына радци места Внленского” зусім не адаптаваная [4, сс. 19-25]. Ды і зрокава адаптаваны тэкст не так успрымаецца, як аўтэнтык (гл., напр., с. 89 энцыклапедычнага даведніка “Францыск Скарына і яго час”).

Дбайным варта лічыць выданне “Старажытная беларуская літаратура” (Мінск: “Кнігазбор”, 2007), укладанне, прадмову і каментары якога зрабіў І. Саверчанка, але, скажам не ў папрок апошняму, было б значна прыемней і воку чытача, калі б “Акафіст чесному н всехвальному пророку предтечи н крестителю Господню Иоанну поем” быў надрукаваны ксеракапічна, г. зн. фотамеханічным спосабам, а вядомы ўсім нашым школьнікам перыяд Фр. Скарыны “Понеже от прирочения...”, упершыню пададзены М.І. Верціхоўскай у вершаванай форме, быў бы пададзены побач з новым перакладам і ў форме, знятай з 601 с. другога тома “БІБЛІІ” Фр. Скарыны, выдадзенай у 1991 г. На наш погляд, зусім правільная заўвага І. Саверчанкі: “Фр. Скарына ўказваў таксама і на выключную важнасць літаральнага, вонкавага аспекту біблейскага дыскурсу..., лічыў, што просты чалавек можа ўбачыць у Святым Письме тое, што нярэдка застаецца неўспрынятым і добра адукаванымі людзьмі” [5, с. 119], – нібы павісае ў паветры ці з’яўляецца галаслоўнай. Усё ж такі візуальныя намаганні Фр. Скарыны патрэбна не ігнараваць, а даследаваць значна глыбей. Рамкі нашага артыкула не дазваляюць ажыццявіць шырокае і глыбокае даследаванне зрокавай паэтыкі (паэзіі), распачатай разам з выданнямі “БІБЛІІ” і “Малой падарожнай кніжыцы” Фр. Скарынам, асабліва апошняй. Нягледзячы на гэта, паспрабуем паказаць самы непачаты край аднаго з клопатаў нашага першадрукара.

Як вядома, у 1517 г. Фр. Скарына выдаў “Псалтыр”, “Іоў”, “Прытчы прамудрага Саламона...”, “Ісус Сірахаў” [6, с. 186]. Гэта была апрацацыя ўсяго перакладчыцкага і друкарскага майстэрства, каментарскага і публіцыстычнага спрыту, даследчыцкага і пісьменніцкага дару нашага таленавітага земляка. Канструяванне, падбор і выкарыстанне неабходных для выкладу і ўспрымання чалавечым вокам літарных і нялітарных знакаў, кампаноўка патрэбнага тэксту, нават колькасць радкоў на кожнай старонцы ці ў паўторнай або прыдуманай самастойна своеасаблівай сімвалічнай фігуры, уздзеянне на рэцыпіента кожнай застаўкі, віньетки і гравюры (з літарна-тэкставым суправаджэннем ці без яго), а таксама шмат іншага ў такім плане – усё гэта патрабавала не толькі вялікага розуму і роздуму, але і тытанічнай працы, якую можа адолець і на якую можа адважыцца хіба толькі Беларусь, Славянін, Еўрапеец. Таму правільна зрабіў далёкабачны ўсходнеславянскі першадрукар, што ўсяму свету заявіў пра сябе як справай, так і закладзіраваным або расшыфраваным сваім імем, прозвішчам і паходжаннем, г.зн. законным правам на яго вялікасць – аўтарства (гл. хоць бы партрэтныя Гравюры ці памянёныя Акафісты...).

Першыя кнігі Фр. Скарыны пражскіх выданняў з боку іх афармлення не так уражваюць, як віленскія выданні, але і яны з’яўляюцца пачаткам зрокавай паэзіі. Размяшчэнне тэкставага і нятэкставага матэрыялу ў форме *крыжа* –

агульнаславянскага і хрысціянскага сімвала, кожная *буквіца* – гэта краевугольная камень у храм навукі ці асветы, а кожны *тэкставы слупок* – гэта вертыкальная або гарызантальная дэталі названых храмаў... *Прагалы* паміж радкамі і ўнутры іх з вялізнымі кропкамі, а таксама *абзацаванне* без буквіц нам бачыцца як *сукупнасць думак*, якія не выражаны словамі, але, нібы *мудрыя змеі-звіліны*, прапануюць вылучаць шматлікія хваробы невялікімі порцыямі хоць і невыноснага зелля... А што абазначаюць *трохвугольнікі ў сукупнасці з нялітарнымі знакамі* ці без іх, у сукупнасці з *ромбамі* ці без іх або з невялікімі застаўкамі, падказваюць самі тэксты пры іх завяршэнні (асабліва ў прадмовах і пасляслоўях). Ды і *анатацыі*, прыкладзеныя да суцэльных тэкстаў ці іх глаў і выдзеленых як *прагаламі*, так і *загалоўнымі літарамі* ці тагачаснымі *знакамі прыпынку* (паўз), маюць побач з экспліцытным імпліцытнае выражэнне думкі. Асобна патрэбна звярнуць увагу на спецыфічнае выкарыстанне розных *шыфтоў, фарбаў* і, вядома ж, *абрысаў літарных знакаў*. Пра гэта ўжо важнае слова сказалі даследчыкі разнастайных алфавітаў, у тым ліку і беларускага ўвогуле літарнагукавога пісьма (напрыклад, П. Шафарык, В.А. Істрын, М.А. Паўленка і інш.), а Я.Ф. Карскі ўсю славянскую кірылаўскую палеаграфію, як гаворыцца ў народзе, разабраў па костачках (*гл.* найперш такія раздзелы ў ягонай сусветнаведомай манаграфіі, як “Арнамент”, “Гісторыя славянскага кірылаўскага пісьма”, “Знакі прыпынку...”, “Знешні від запісанага ліста. Вязь. Акраверш і іншыя рэдкія формы пісьма” [7, с. 135-210, 224-248 і інш.]).

Што да чырвонага колеру, то ён у выданнях Фр. Скарыны мае нават нейкі таямнічы сэнс. Пра гэта выказала ўпершыню сваё меркаванне А.А. Яскевіч у сваёй манаграфіі “Абранне вечнасці: універсальнасць традыцыі і гістарызм сучаснасці”: “Увогуле скарынаўская трактоўка “Песні Песням” здзіўляе сваёй арыгінальнасцю, яна нават распаўсюджваецца, як мы зазначалі, на кампануючы тэксту самога перакладу. У правобразным тлумачэнні, пры жаданні бачыць за старазапаветнымі новазапаветнымі падзеі, Ф. Скарына пайшоў так смела, што падзяліў тэкст перакладу рэмаркамі-ўстаўкамі на своеасаблівую літургічную драму, у якой бесперапынна перамяжаюцца галасы...”. І далей: “Мяркуючы па тым, як падрабязна абставіў асветнік “Песню Песням” тлумачальным апаратам, спецыяльна выдзеліўшы кінаварам устаўкі “галасоў”, гэта, трэба думаць, асабліва дарагі яму твор святога Пісання, і таму так уважліва паставіўся ён да яго правобразнага вытлумачэння” [8, с. 165-166]. Дадамо яшчэ, што кінаварам выдзеленыя надпісы на тытульным лісце, пачатак прадмовы і яе завяршэнне, пачатак самой кнігі і яе інкруставанага прамавугольна-трохвугольна-ромбавага і крыжападобнага завяршэння. Аднак вернемся да чатырох першых кніг “ББЛП”, надрукаваных Фр. Скарынам у 1517 г.

З самых першых старонак кнігі “Псалтыр” бачыцца варыянтнасць ужывання вялікіх літар, разнастайныя камбінацыі шыфтоў і прагалаў. Колькасць радкоў вагаецца: ад 15 (с. 9) да 19 (с. 12), ад 20 (с. 13) да 21 (с. 15) і г.д. Тут жа вялікая літара выступае ў трох іпастасях: 1) як ініцыял, або буквіца (далей

будзем называць яе ініцыяльнай); 2) загаловачная, г. зн. часцей за ўсё яна ўжываецца ў загаловаках; 3) пачынальная, таму што з яе пачынаецца выказанне, назва кнігі, абзац, глоса і інш. Але і ў першым, і ва ўсіх астатніх Скарынавых выданнях найчасцей вялікая літара выступае ў выдзяляльнай функцыі (загрымлівае ўвагу), з якой нярэдка пераўтвараецца ў замяшчальную, выступаючы ў радку ці нават у слове замест малой (радковай) літары. Таму і канфігурацыі вялікіх літар самыя разнастайныя: *гл.*, напр., Б, В, Г, Д і інш. Літару Δ (“дэ”) увогуле можна рэканструяваць пры дапамозе люстра або лінейкі ў любімы Скарынаў трохкутнік нахшталь наступных відазмяненняў: \triangle , ∇ , \triangle , што надта збліжаюцца з неразгаданым да гэтага часу знакам ∇ . Асмельіся выказаць сваю думку-гіпотэзу наконт неразгаданага знака, у якім нам бачыцца, як і ў трансфармаванай літары “дэ”, якая, на наш погляд, і пры дэфармацыі, і без яе – гэта яскравая грэцкая “дэльта” са значэннем “дабро” ў спалучэнні з грэцкай “тау” са значэннем “твердо”. Калі ж расшыфруваць гэты своеасаблівы лігатурны знак, то ў ім (нам бачыцца з паэтычнага пункту погляду) словазлучэнне “твой дом”, дакладней, “твая дамоўка” як адна з граняў пірамыды Хеопса, або разам з другім неразгаданым пакуль яшчэ знакам, увасабляюць шматзначнае двухрадковае нашага першадрукара: Не копай под другом своимъ ямы сам ввалишься в ню Не став Амане Мардохею шибенице сам повиснеш на неи [9, с. 656]. Ды і пераважная большасць завершаных трохвугольнай фігурай тэкстаў, асабліва пасляслоўяў, наглядна паказвае на замагільнае жыццё як на працяг зямельнага, данага Богам – першатварцом усяго, у тым ліку і самога Сусвету. Назва Я. Карскім “воронкай” трохвугольнага тэксту, узятага з “Астрамірава евангелля” [7, с. 28] і “Зборніка Святаслава 1076 г.” [7, с. 156], на наш погляд, не вельмі ўдалая, бо ямы звычайна пустыя, а тут нябожчык у труне з насыпам і крыжам на магіле, а таксама прыкладзеным каменем ці “надгробкам” з эпітафіяй нахшталь трафарэтнай: “Остановись, прохожий, помяни мой прах. Я уже дома, а ты еще в гостях”.

Думаецца, што лепш звязваць трохвугольную кампануюку тэксту з лацінскай літарай V “ве” як загаловак у слове VITA – “жыццё”, асабліва калі гэта – “працяг жыцця пасля біялагічнай (фізічнай) смерці”. У гэтых разважаннях напрошваецца вельмі цікавы прыклад: глаголічныя літары “веди” (“бета”, “вита”) і “добро” (“дэльта”) вельмі блізкія паводле канфігурацыі з трохвугольнымі тэкстамі (Δ , ∇), якімі аформленыя пасляслоўі “Пасланніа апостала Паўла галатам” і “Пасланне апостала Паўла рымлянам” (*гл.* “Францыск Скарына і яго час”, с. 194, 202). Большасць трохвугольнікаў з цэнтральным вуглом, накіраваным уніз, можна тлумачыць не толькі наглядным указаннем на “замагільнае жыццё”, але і на тое, што як шматлікія мясціны “БІБЛІІ”, так і асобныя яе кнігі “суть трудны ко зразумению”, таму што напісаны “внутри и вовнутрь”, што значыць, паводле высноў У.М. Конана, маюць “відавочнае, літаральнае значэнне і апасродкаваны, сімвалічны сэнс”. І далей працягвае вучоны: “Знешне іх змест дас-

тупны не толькі “докторам н ученым людям”, але і “человеку простому п посполтному”; унутраны ж, сімвалічны сэнс паграбуе паглыбленага вывучэння і каментавання” [10, с. 76]. Таму ў сваіх першых выданнях Фр. Скарына як бы асцярожнічае з фігурным размяшчэннем тэксту (гл., напрыклад, у “Псалтыру” с. 8, 15, 36, 37, 68, 77, 101, 132, 166, 201, 205, 244, 258 і інш.), але на 258 с. першага выдання нібы навечна паставіў пясочны гадзіннік або выпіў келіх віна “за упокой обезглавленных” (гл. с. 262 трэцяга тома факсімільнага выдання “БІБЛІІ” Фр. Скарыны). Асцярожна выкарыстоўвае наш першадрукар фігурныя тэксты і ў астатніх трох кнігах 1517 г. выдання, але перадпасляслоўныя часткі паступова набываюць форму свечак, падсвечнікаў, увогуле састаўных частак (элементарна) такіх гравюр-малюнкаў, як у кнігах “Царстваў”, “Майсеевых”, “Суддзяў” і інш. Трохвугольная канцоўка тэксту кожнай кнігі, пачынаючы з першых, становіцца традыцыйнай. У “Прытчах Саламона” анатацыі да глаў сталі абсалютна самастойнымі тэкстамі, акаймаваныя палямі-прагаламі і зверху, і знізу, і з абодвух бакоў. Месцамі словы “СЛАВА”, “ПЕСНЯ” “МАЛІТВА”, “АЛІЛУЯ” і інш. напісаныя толькі вялікімі літарамі, а некаторыя знакі прыпынку або падобныя да іх завяршаюць тэкставыя трохвугольнікі ці самі іх утвараюць.

Застаўкі і віньеткі паступова з арнаментацыі ператвараюцца ў воеасаблівыя знакі-ключы, акаймаванні, вароты да мудрасці (гл. “Прытчы Саламонавы”, “Кнігі Майсеевы”, “Кнігі Царстваў” і інш.), у вобразы-сімвалы ці наглядныя дапаможнікі (асабліва ў “Малой падарожнай кніжцы” і пры шматлікіх “Пасляслоўях”).

Пацвердзім нашы сціплыя назіранні выняткамі з даволі аўтарытэтнай і адзінай ва ўсім беларускамоўным навуковым свеце крыніцы, якая надрукавана М.Ф. Шматавым у 1984 г. у рэспубліканскім выдавецтве “Навука і тэхніка” з вельмі аб’ёмнай назвай-тэмай “Беларуская кніжная гравюра XVI – XVIII стагоддзяў”: 1. За аснову скарынінскага шрыфту ўзяты паўустаў беларускіх рукапісаў (Літоўскай метрыкі XV ст. і інш.), але літары ў яго кніжках не напісаны, а “намалёваны” – у гэтым іх важная асаблівасць. Скарына не проста пераняў рукапісны паўустаў (як Фіэль, Макарыі), а мадыфікаваў свой шрыфт адпаведна з друкарскім мастацтвам, выкарыстаўшы ўсе магчымыя апошняга. Шрыфт Скарыны з’яўляецца буйнейшым помнікам славянскага друку. Цікава, што ў гэтым шрыфце адчуваецца ўплыў лацінскай антыквы” (С. 30); 2. Чамусьці да гэтага часу ніхто не адзначыў у выданнях Скарыны наяўнасць літага наборнага арнаменту. Тым часам і ў гэтай галіне беларускі першадрукар быў наватарам; упершыню ва ўсходнеславянскім кнігадрукаванні наборны арнамент, ужыты ім ужо ў Псалтыры (л. 2, 3, 5 і г.д.). Літвя ўпрыгожанні Скарыны нагадваюць матыў птушкі. Першадрукар дае іх на старонках па-рознаму. У канцы тэксту кнігі лічбы (л. 74) надрукаваны чатыры матывы ў адзіны радок. У чатырох кнігах Царстваў (л. 241) умоўныя птушкі як бы налятаюць адна на другую, утвараючы круг (С. 31); 3. Дрэварыты кніг Скарыны, якія заслугоўваюць асобнага маннаграфічнага даследавання, – адна з самых яркіх старонак у гісторыі беларускага мастацтва. Цяжка назваць іншы від або жанр тагачаснай выяўленчай твор-

часці, які б параўнаўся з імі ў сіле рэалізму, майстэрстве кампазіцыі, жывасці тыпажу, выразнасці малюнка. У гэтых дрэварытах ўжо ў пачатку XVI ст. былі пастаўлены і вырашаны складанейшыя праблемы анатоміі чалавека, перспектывы, перадачы прасторы, пластыкі, формы (С. 31).

Сам жа Фр. Скарына пра невербальныя выяўленчыя сродкі, у першую чаргу гравюры і малюнкi, сказаў такія словы: “А то для того, абы моя русь, людн посполитые, чутн могли лепей разуметн” (зл. “Францыск Скарына і яго час”, с. 77).

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. **Рагойша, В.П.** Паэтычны слоўнік / В.П. Рагойша. – Мінск: Выш. школа, 1979. – 320 с.
2. **Ярац, В.У.** Графічная форма верша / В.У. Ярац // Энцykl. літ-ры і маст. Беларусі. – Т. 2. – С. 171-172.
3. **Турилов, А.А.** Новые списки гимнографических сочинений Ф. Скорины / А.А. Туринлов // Франциск Скорина – белорусский гуманист, просветитель, первопечатник. – Минск: Выш. школа, 1989. – С. 91-96.
4. Францыск Скарына і яго час: энцyklапедычны даведнік. – Мінск, 1988. – С. 19-25.
5. **Саверчанка, І.** Францыск Скарына / І. Саверчанка // Старажытная беларуская літаратура (XII – XVII стст.). – Мінск: Кнігазбор, 2007. – С. 114-162.
6. **Скарына, Францыск.** Прадмовы і пасляслоўі / Францыск Скарына. – Мінск: Навука і тэхніка, 1969. – С. 186.
7. **Карский, Е.Ф.** Славянская кирилловская палеография / Е.Ф. Карский. – Л.: Изд-во АН СССР, 1928. – С. 135-477.
8. **Яскевіч, Алена.** Абранне вечнасці: універсалізм традыцыі і гістарызм сучаснасці / Алена Яскевіч. – Мінск: Маст. літ., 1999. – 319 с.
9. БІБЛІЯ. Факсімільнае выданне БІБЛІІ, выданае Францыскам Скарынаў ў 1517 – 1519 гадах: у 3 т. – Т. 2. – Мінск: БелСЭ імя П. Броўкі, 1991. – С. 656.
10. **Конон, В.М.** Літаратурныя жанры, художественныя сімвалы і міфалагічныя абразы в творчестве Ф. Скорины / В.М. Конон // Франциск Скорина – белорусский гуманист, просветитель, первопечатник. – Минск: Выш. школа, 1989. – С. 74-82.